

FIGYELŐ

Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája. A kéziratok az emberiség történetére, kultúrájára vonatkozó ismereteink legjelentősebb forrásai közé tartoznak. Keletkezésük ismeret-, hírközlő, jogi vagy egyéb funkcióra vezethető vissza. Az idők folyamán, funkciójuk betöltése közben, keletkezési helyüktől többnyire távol eső helyre kerülnek, és ezáltal sokszor szerves egységük is megbomlik, szétszakad. A legkülönbözőbb utakon-módokon jutnak el azután egyes kéziratok vagy nagyobb kézirat-csoportok olyan őrzőhelyekre, közgyűjteményekbe, ahol a tudományos kutatás és érdeklődés számára hozzáférhetőek.

A kézirat közvetlenebbül szól hozzánk a múltról, mint egy-egy nyomtatott könyv. Ez az első pillanatra talán szubjektívnek látszó megállapítás nagyon is reális alapokon nyugszik; a *Halotti Beszéd* vagy ANONYMUS krónikájának tökéletes hűségű facsimile kiadása vagy művészi reprodukciója nem jelenthet számunkra olyan közvetlen kapcsolatot a XII., ill. XIII. századdal, mint maguk az eredetiek, és ADY Endre vagy JÓZSEF Attila verseinek bármilyen vonzó, bibliofil kiadása más élményt fog kiváltani belőlünk, mint ezeknek az íróknak egy-egy sajátkezű kézírata. A kézirat elsődlegességét a nyomtatott könyvvel szemben más tények is igazolják. Elsősorban is az, hogy a kőbe, fába vésett, majd papyrusra, pergamenre, papírra írt szövegek keletkezése több évezredre nyúlik vissza, az első nyomtatott könyv viszont mindössze öt évszázaddal ezelőtt hagyta el a sajtót. De a nyomtatott könyvhöz képest a kézirat mindig, a nyomtatás feltalálása után is az „eredeti” marad. A kritikai szövegkiadások is a legrégebbi, a leg-hitelesebb kéziratot veszik alapul, nem pedig az esetleges korábbi kiadást vagy kiadásokat. Történetileg fontos, jelentős szövegek kiadásánál, nagy írók, tudósok műveinél pedig feltüntetik a fennmaradt szövegek összes változatait, eltéréseit is, hogy a szakemberek ezekből is levonhassák a szükséges következtetéseket. Kétségtelen az is, hogy akár régebbi, akár újabb szövegről van szó, mindig a kézirat az, amely a leghívebben őrzi meg a szerző eredeti elgondolását, ami esetleg a szerző saját korában a fennálló politikai rendszer vagy a cenzúra korlátozása miatt nem juthatott nyilvánosságra. Ezért van az, hogy még ma is vannak „felfedezés”-re váró kéziratanyagok, hogy még ma is bőven akadnak olyan szövegek, szövegváltozatok, amelyek helyesbíthetők vagy gyökeresen megváltoztathatók a múlt egyes eseményeiről vagy általános képéről alkotott felfogásunkat.

Az itt eddig felsorolt tények mind a kéziratanyag döntő fontosságát, jelentőségét bizonyítják. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy nincs olyan központi szerv vagy intézmény hazánkban, amely felvilágosítást tudna adni a magyarországi kézirat-tárakról vagy általában véve kéziratokat is őrző gyűjteményekről, és ezért nincs és nem is lehet felmérve az az anyag sem, amely ezeken az ismert és kevésbé ismert lelőhelyeken található. A magyar és magyar vonatkozású könyvanyag jobban fel van dolgozva könyvtáraink katalógusaiban, különböző szakkibibliográfiákban, mint hasonló jellegű

kéziratos forrásaink. Legfőbb ideje lenne tehát, hogy figyelmünket erre a fontos kérdésre és ennek mielőbbi megoldására irányítsuk.

Az első feladat, amelyet meg kell oldani, a kéziratok lelőhelyeinek felkutatása és ezek nyilvántartásba vétele. Erre nézve történtek már próbálkozások a múltban is és ennek nyomtatásban is maradt fenn egy dokumentuma: a *Magyar Minervának* századunk első évtizedében megjelent négy kötete. A *Magyar Minerva* tulajdonképpen a magyarországi könyvtárakat tartotta évről évre nyilván, de emellett számot adott a nagyobb könyvtárainkban és más, könyvtárral is rendelkező intézményeinkben található kéziratos anyagról. Legtöbb esetben azonban csak számszerű adatokat közöl, és sajnos ezek az adatok is ma már legfeljebb a kéziratárak történetének megírásához használhatók fel. Egyes intézményeknél az ezekre vonatkozó irodalmat is megtaláljuk a *Magyar Minerva* köteteiben, ami a kéziratokra nézve is nyújt némi tájékoztatást.

A lelőhelyek felkutatására nemrégiben az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára részéről újabb kezdeményezés történt: 1954-ben kérdőíveket küldtünk szét 113 tudományos, 76 járási, 19 megyei és 15 városi könyvtárnak; ezekre azonban csupán mintegy 25%-ban érkezett érdemleges válasz. Az aránylag csekély pozitív eredmény mellett ez a próbálkozás azért volt tanulságos, mert bebizonyította, hogy a kézirat-lelőhelyeket más módszerrel kell megközelíteni. A szakembereknek személyesen kell felkutatniuk és felfedezniük a forrásértékű kéziratos anyag lelőhelyeit, a szerzett tapasztalatok alapján azután fel lehet állítani ezek központi nyilvántartását. Egyidejűleg el kellene kezdeni az anyaggyűjtést egy olyan katalógus számára, amely a különböző lelőhelyeken található kéziratos anyag címléírásait egy helyen tartalmazná. Ilyen központi katalógusa van az Országos Széchényi Könyvtárnak magyarországi könyvtárakban található könyvekről általában (Központi Címjegyzék), régi, 1711 előtt megjelent magyar és magyar vonatkozású könyvekről, és készülöben van ilyen a hazánk területén található ősnymtatványokról. Szükség van a kéziratok központi katalógusára is. Hogy ez milyen mértékben fokozná a tudományos kutatás lehetőségeit minden területen, azt talán nem is szükséges külön kiemelni. Könyvtáraink, egyéb intézményeink szakemberei legtöbbször csak a saját anyagukat ismerik alaposan, pedig éppen a kéziratok területén nagyon is szükséges a széleskörű ismeret, és emellett egy olyan katalógus, amely sokoldalú tájékoztatást nyújt. A különböző kéziratárakban csak nagyritkán akad azonos anyag, egy-egy másolati példány formájában: minden lelőhelynek megvan a maga speciális, szinte egyéni jellegű anyaga. Ezek nyilvántartását és ismeretét nem lehet a kéziratáros emlékezetére bízni, de a kutató feladata sem lehet, hogy egymaga járja végig az összes lelőhelyeket, amíg megtalálja a maga anyagát. Sokkal célszerűbb és gazdaságosabb mindenféle szempontból, ha van olyan központ, amely meg tudja adni a szükséges tájékoztatást. Könnyebb lenne a helyzet már jelenleg is, ha legalább nagyobb kéziratárainknak lenne nyomtatott katalógusuk, mint ahogy általában készítettek vagy készítenek ilyet a hasonló jelentősebb külföldi intézmények. A nyomtatott katalógusok és általában a modern katalógusok hiánya kéziratárainkban viszont lehetővé teszi, hogy mostantól kezdve minden lelőhelyen egységes alapelveket kövessenek a kéziratok katalogizálásában.

A központi kéziratkatalógus felállítását a lehető legegyszerűbb módon úgy lehetne megoldani, ha egy meghatározott időponttól kezdve nagyobb kéziratáraink egységes szempontokat követnének a kéziratos anyag feldolgozásában, és egyúttal minden újonnan feldolgozott vagy rekatalogizált darabról eggyel több címléírást készítenének. Ezeket a címléírásokat eljuttatnák havonta az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába, ahol ezekkel a problémákkal már hosszabb idő óta foglalkoznak, és amely mint a nemzeti könyvtár kéziratára egyébként is hivatott a központi kéziratkatalógus felállítására.

Nagyobb gondot okoz majd azoknak a kéziratoknak a katalogizálása, amelyeket olyan helyen őriznek, ahol nincs kéziratári szakember. Az ilyen helyen található anyag feldolgozása pedig nemcsak nagyobb feladat, de bizonyos szempontból fontosabb is, mert éppen ezeknél nagyobb az elkallódás, feledésbe merülés veszélye.

Bár az eddig elmondottakból világosan kitűnik, mégis szeretnénk külön is hangsúlyozni, hogy minden kéziratnak a jelenlegi őrzőhelyén kell továbbra is maradni, tehát szó sincs az anyag begyűjtéséről, hanem arról, hogy a központi katalógus segítségével előbbre vigyük a tudományos kutatást, hogy ezután minden kéziratot egységes elvek alapján katalogizáljunk, és hogy a kéziratári szakemberrel nem rendelkező, kéziratokat őrző intézményeket módszertanilag is tájékoztathassuk az anyag raktározása, konzerválása, használatba bocsátása tekintetében.

Szólnunk kell a központi katalógussal kapcsolatban a magánkézben levő kéziratok anyagról is. Ennek központi nyilvántartásba vétele nem lehet a feladatunk már csak azért sem, mert gyakorlatilag ez az anyag a legnehezebben megközelíthető. Csupán azokat a magántulajdonban levő kéziratokat kell majd nyilvántartani, amelyek különösen nagy értékük miatt már amúgy is „védett anyag”-nak tekintendők. A magánosoknál levő hagyatékok vagy egyes kegyeleti darabok idővel — előbb vagy utóbb — úgyis bevándorolnak kisebb-nagyobb közgyűjteményeinkbe, vagy — hozzánemértés és szükségülés következtében — elkallódnak, elpusztulnak.

Még egy lelőhely-csoportról is meg kell emlékeznünk a központi kéziratkatalógussal kapcsolatban: a levéltárakról. A levéltárak hatalmas iratanyagából is be kell kerülnie a központi katalógusba minden olyan darab címleírásának, amelynek kéziratári jellege van; ennek a területnek a feldolgozása lesz — éppen az anyag nagy mennyisége miatt — a legnagyobb feladat, de nem megoldhatatlan ez sem.

A hazánk területén található kéziratok forrásanyag mellett, határainkon kívül, az egész világon mindenütt kereshetünk hungarikákat, magyar és magyar vonatkozású kéziratokat. Nyelvemlékek, Corvinák, diplomáciai és magánlevelezések egész tömkelegét ismerjük már eddig is, amelyeket külföldi lelőhelyeken őriznek. De ezen a területen még nagyobb eredmény reményében indulhatunk felfedező útra, mint itthon. Még a bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött, mintegy 20 000 kódexet sem nézte át eddig magyar kutató darabról darabra olyan szempontból, hogy mennyi benne a magyar vonatkozás, nincs-e közte eddig még ismeretlen Corvina? A múltban ugyan történtek már kezdeményezések a külföldön található magyar vonatkozású anyag feltárására, és ezek értek is el eredményeket: értékes forráskiadványok jelentek meg, és létrejött a Történelmi Társulat másolatgyűjteménye, amelyet most a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őriz. A külföldi magyar vonatkozású kéziratok anyag felkutatása azonban még óriási lehetőségeket rejt magában. Ma már minden nép és minden ország rendszeres kutatásokat folytat ilyen téren. A technika fejlődése azt is lehetővé teszi, hogy nem kell a fontos anyagokat lemásolni, hanem mikrofilmet lehet készíteni róluk, ami gazdaságosabb és tudományos szempontból is kielégítőbb.

Az eddig ismertetett feladatokat: a magyar és magyar vonatkozású kéziratok hazai és külföldi lelőhelyeinek nyilvántartásba vételét, a kéziratárakban és más intézményekben található forrásanyag központi katalógusának felállítását nem lehet sikeresen és korszerűen megoldani, ha nem ismerjük a lelőhelyeknek és maguknak az egyes kéziratoknak az irodalmát, vagyis azokat a nyomtatásban önállóan vagy folyóiratokban szétosztottan megjelent tanulmányokat, közleményeket, amelyek kéziratárakra, kéziratokra vonatkoznak. Sok kéziratnak, különösen a régebbi, értékes daraboknak megvan a maguk története. A kéziratokkal foglalkozó irodalom, a szöveggközlések segítségével egy-egy elveszettnek hitt kézirat nyomára akadhatalunk, vagy azonosíthatunk különbözőnek vélt darabokat, szövegrészek összefüggését állapíthatjuk meg, és mindezekből messze-

menő tudományos következtetéseket vonhatunk le. A könyvtár- és kéziratstudomány legmodernebb felfogása szerint ma már nem képzelhető el kéziratári katalóguscédula sem anélkül, hogy rajta az illető kézirat legfontosabb irodalma ne szerepelne. A kéziratokra vonatkozó könyvészeti adatok összegyűjtése a tudományos kutató- és a kéziratári feldolgozó munka számára egyaránt elengedhetetlenül szükséges, mert ha az elért eredményeket nem ismerjük, akkor könnyen megtörténhetik, hogy már korábban, esetleg többször is publikált anyagot „fedezünk fel” és közlünk újra mint „kiadatlan”-t, és megállapítunk olyan tényeket, amelyeket előttünk mások már régen tudtak. Erre a múltból számtalan példát hozhatnánk fel.

A kéziratoknak, kéziratban fennmaradt forrásoknak nyomtatásban való közzététele tulajdonképpen magával a könyvnyomtatással egykorú. Ezt dokumentálja például az első magyarországi nyomtatott könyv is: Hess Andrásnak 1473-ban megjelent *Budai Krónikája*, amely nem más, mint egyik régi krónikánk szövegkiadása. A nyomdászati történetének eddig elmúlt öt évszázada alatt számtalan más forráskiadvány, szöveggyűjtemény látott napvilágot. A XIX. század második felében több folyóirat kifejezetten azzal a céllal jelent meg, hogy a múltban keletkezett és addig még nyomtatásban meg nem jelent szövegeket közöljön. Ezáltal a kéziratokra vonatkozó irodalom egyre növekedett. Nem volt azonban és jelenleg sincs még ezekről a publikációkról olyan nyilvántartás, amely a folyóiratokban rendszertelenül, a kötetekben, sorozatokban rendszerint fedőcímek alatt megjelent szövegkiadásokról teljes, megbízható tájékoztatást nyújtana. Egy-egy kézirat esetében tehát sokszor hosszadalmas kutatómunkát kell végezni ahhoz, hogy megállapíthassuk, ki van-e már adva szövege nyomtatásban, vagy sem. A kéziratári feldolgozó munka, a vételre benyújtott anyag elbírálása közben egyre inkább felmerült az a szükséglet, hogy elsősorban tudományos folyóiratainkat a kéziratok anyag szempontjából rendszeresen átnézzük és a vonatkozó publikációkat nyilvántartásba vegyük. Néhány évvel ezelőtt, 1952-ben, a Magyar Tudományos Akadémia célhiteltámogatásával végre sikerült elindítani a kéziratbibliográfiát. Három év után a célhiteltámogatás megszűnt ugyan, de az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának dolgozói folytatták, és ma is folytatják ezt a munkát. Az eddig elért eredmény egy kb. 30 000 cédulából álló cédulakatalógus az OSZK kéziratárában, amely már jelenlegi formájában is nagy segítséget nyújt tájékoztató, felvilágosító szolgálatunkban, feldolgozó, véleményező munkánkban. Sorra vesszük legfontosabb tudományos folyóiratainkat; elvégeztük már az *Irodalomtörténet*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Magyar Könyvszemle*, az *ABAFI-féle Figyelő* c. folyóiratokat, jelenleg cédulázzuk a *Hadtörténelmi Közleményeket*, a *Budapesti Szemlét*, a *Századokat*, a *Történelmi Tárt*. A folyóiratok feldolgozásában lehetőleg teljességre törekszünk, vagyis nemcsak a teljes vagy részleges szövegpublikációkat gyűjtjük össze, hanem minden kézirati vonatkozást és utalást. Csakis ilyen alapos munkával tudjuk ugyanis elérni azt, hogy a fedőcímek alatt megjelent kézirati vonatkozásokat is feloldjuk (pl. Ács Tivadar *Népek tavasza* című kötetében — 1943-ban — BÁRTFAY László naplójának egy részét és KOSSUTH Lajosnak HORVÁTH Mihály által lemásolt, az emigráció idejéből való leveleit és utasításait adta ki). Ugyancsak a teljesség kedvéért kicédulázunk minden kéziratstudományra vagy egy-egy kéziratár történetére vonatkozó adatot, kéziratok meghatározásában felhasználható segédkönyvek címeit és minden olyan folyóirat- vagy könyvcímet, amely még feldolgozandó.

Magukat a cédulákat a célszerűség, a gyakorlati használhatóság munka közben kialakult elvei alapján készítjük el. Ha több adatot találunk egy-egy kézitratról, akkor részletesebb leírást készíthetünk, ha csupán utalásunk van, akkor ennek megfelelően kevesebb adat kerül a cédulára. A sorrend szerinti első helyre azonban mindig a kézirat leírása kerül. Lehetőség szerint feltüntetjük a legszükségesebb adatokat: szerző neve, mű címe, évszám, nyelv, esetleg darabszám, terjedelem. Lehetőség szerint jelezzük a

kézirat autográf vagy másolat voltát is. A második helyre a kézirat lelőhelye, ill. tulajdonosának neve kerül, ha ez forrásunkban szerepel. Harmadik helyen a cikk vagy tanulmány szerzőjének nevét, a cikk címét, a folyóirat pontos bibliográfiai adatait közöljük. Az utolsó pont rövid, magyarázó megjegyzés arról, hogy az illető kéziratról milyen jellegű felvilágosítást: szövegközlést, ismertetést, leírást, felsorolást, említést találhatunk a jelzett helyen. Néhány példa a kéziratbibliográfiai cédulára:

- a) József Attila: Magyarország messzire van. (Vers.) 20. sz.
Lh.: Bálint Dénes tulajdona.
Ld.: Tarnay Kálmán: Kiadatlan József Attila vers. — Irodalomtörténet XXXVI. 1947. 110. l.

Közölve.

- b) Kazinczy Ferenc levele Kazinczy Lászlóhoz, Érsemlyén, 1802. aug. 5.
Lh.: —
Ld.: Dékány Kálmán: Kazinczy Ferenc családi levelezése. — Irodalomtörténeti Közlemények. XII. 1903. 214–215. l.

Felhasználva

- c) Vörösmarty Mihály egy kiadatlan levele.
Ld.: Pesti Hírlap 1885, 205. sz.
Egyetemes Phil. Közl. X. 1886. 626. l.

A legutóbbi példa csupán utalás, amelyről idővel majd a forrás (itt: *Pesti Hírlap*) eredetiben való megtekintésével részletes leírást kell készíteni, az első példa mintájára.

Az elmúlt öt év alatt összegyűlt és egyre növekvő cédulaanyag rendszerezését a cédulák tartalma adta meg. Először is külön kellett választani két nagyobb csoportot: a könyvnyomtatás kora előtti és utáni kéziratok céduláit. Elválasztó évszámnak magyar viszonylatban az 1526-os évet tekintjük, amelyhez azonban nem mindig lehet és nem is volna helyes mereven ragaszkodni, a határeseteknél maga a kézirat dönti el a hovatartozást. Az 1526 előtti anyag céduláinak többségét műfaj szerint (antifonálé, breviárium, Corvina, nyelvemlék stb.) kellett csoportosítani; ezek között olyan csoport is van, amely az ismert nevű szerzők betűrendjében tartalmazza a cédulákat. Már most is látszik, hogy ennél az elrendezésnél sok esetben kívánatos lenne utalások elhelyezése, pl. a *Pray-Kódex* nyelvemlék és egyben *Sacramentarium* is, vagy egy-egy Corvina szerzőjének szerepelni kellene a név szerint ismert írók csoportjában is; egyelőre azonban a cédulák mennyisége még nem olyan nagy, hogy a kutatónak különösebb fáradságot okozna esetleg két vagy több szakcsoportot átnézni. A terv szerint, ha majd teljesebb lesz a cédulaanyag, akkor majd egyszerre, egységes szempontok szerint látjuk el utalásokkal a katalógusnak ezt a részét.

A másik, jóval nagyobb csoport: az 1526 utáni — de szintén nem mereven elhatárolt — kéziratok cédulái. Ebben a szerzők, ill. a címek betűrendje a beosztás alapja, de néhol a betűrenden belül tárgyi csoportokat kellett beiktatni; ezek a katalógus használhatóságát nem zavarják. Így pl. a szerzőnélküli paszkvillusokat és a címnélküli egyéb verseket is időrend szerint osztottuk be, az első esetben *paszkvillus*, a másodikban *vers* címszó alatt. A kéziratbibliográfiának most tárgyalt csoportjában szükséges volt a cédulák beosztásával egyidejűleg az utalórendszer bevezetése is, tekintettel a cédulák nagy mennyiségére. Így pl. a verses-, ill. énekeskönyveket, a társszerzős műveket stb. megfelelő utalásokkal láttuk el.

Külön csoportba kellett elhelyezni azokat a cédulákat, amelyek a kéziratárak, kéziratlelőhelyek irodalmára vonatkoznak. Ezeket a városok nevének betűrendjébe

osztottuk be. Ide kerültek pl. a *Magyar Minerva* négy kötetének kéziratlelőhelyekre vonatkozó adatai és az OSZK már említett kérdőíveire beérkezett válaszok rövid foglalata is. Ez a csoport máris a felállítandó központi kéziratkatalógus lelőhelynyilvántartásának az alapja.

Külön csoportban gyűjtjük a kézirttudományra általában vonatkozó anyag céduláit, külön a kéziratok meghatározásához használható segédkönyvek címeit és ugyancsak külön a még feldolgozandó könyv- és folyóiratanyag céduláit.

A kéziratbibliográfia a központi kéziratkatalógusnak nélkülözhetetlen előmunkálata és segédeszköze. Minél teljesebbé lesz, annál közelebb jutunk a célhoz: hogy egyetlen forrásértékű kézirat se maradjon ismeretlen a tudományos kutatás számára.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Gépi adatfeldolgozási módszerek alkalmazása enciklopédiák szerkesztésében. A dokumentációs munkában gépi adatfeldolgozás céljára nemcsak a legmodernebb elektronikus berendezések alkalmasak, hanem az évtizedek óta használatban levő elektromechanikus lyukkártya rendszerű gépek is. Ezekkel azonban eddig kizárólag könyvelési és statisztikai munkákat végeztek. A tervezett *Magyar Enciklopédia* szerkesztési munkáinál felmerült e gépek felhasználásának a gondolata. Az a tény, hogy a *Magyar Enciklopédia* 100 000 cikket és közel 500 000 fogalmat tartalmaz, szükségessé tette az egyeztetési műveletek következetes alkalmazását, hogy ezzel az ismétlődések, átfedések elkerülhetők legyenek. Ez nemcsak helymegtakarítást jelent, hanem lehetővé teszi a sokkötetes mű által felölelt ismeretanyag helyes koordinálását is. A 24 kötet mintegy 600 szakterületre bomló ismeretanyagának kölcsönös egyeztetése óriási időgigénnyel lépett fel. A közel félmillió fogalom gépi úton történő rendezése (pl. betűrendbe állítása, a több szakterületen szereplő azonos fogalmak kimutatása, statisztikázás stb.) jelentős munkaerő-, költség- és időmegtakarítást ígért. Az első kísérleti feldolgozás 6000 lyukkártyával indult meg. Ennek eredménye azt bizonyította, hogy a hazánkban eddig még nem alkalmazott eljárás használható lexikográfiai munkánál. A kísérletet előbb 20 000 kártyára terjesztettük ki, majd feldolgoztuk a *Magyar Enciklopédia* összes címszavait és címszóvariánsait. E munka során kb. 160 000 kártyát lyukasztottunk.

Az IBM Hollerith-rendszerű gépeire készültek a kártyatervek, mivel hazánkban csak ebből van megfelelő gépállomány. A kártyák a következő adatokat tartalmazzák:

címszó (fogalom, ill. név),
 évszám (születési és halálozási),
 szakterület szákszama (főterület és több határterületé),
 térkategória jelölése (ország stb.),
 a fogalom jellege (címszó, címszóvariáns, utaló, definíciós fogalom, szövegben szereplő fogalom = bokorszó, biográfia, tudománytörténet stb.),
 tervezett cikkerjedelem,
 illusztráció,
 bibliográfia.

A munka első, előkészítő fázisa még teljesen kézi jellegű volt. Ide tartozott az összegyűjtött fogalomanyag ellátása házi decimális szákszámokkal, az anyag kártyába lyukasztása stb. A tulajdonképpeni gépi munka azzal a művelettel kezdődött, amely a kártyába lyukasztással bevitt információkat bárki számára olvashatóvá tette. Automata gép az elektromosan érzékelt adatokat a kártya felső szélére nyomtatta, így a tartalom

helyessége szemmel is ellenőrizhető lett, és a kártyák rendes kartotékként is használhatókká váltak. Az ezután következő műveletek már a gépesített feldolgozás részei, így : a kártyák különféle szempontok szerinti rendezése, leírása jegyzékszerűen : egységes betűrendben, a szakok rendjében stb., tömeges másolása, kiegészítő adatok tömeges bemásolása stb.

Lexikográfiai szempontból a gépi rendezési műveletek között a betűrendezés játssza a legnagyobb szerepet. Nem elégedhettünk meg a Hollerith-rendszer betűrendjével, hanem egyszerű fogásokkal olyan változtatásokat hajtottunk végre, mint például az A—Á és E—É betűk közötti különbség megszüntetése. Bár kifejezetten betűrendezésre alkalmas gép Magyarországon nem áll rendelkezésre, és a kártyarendező gépek kezelőszemélyzetének is szokatlanok az ilyen ritkán előforduló feladatok, mégis kifogástalanul sikerült például a *Kis Lexikon* 54 000 címszavának egyetlen betűrendbe állítása. A gépi betűrendezés sebessége és hibátlansága lényegesen nagyobb még a nem korszerű gépeken is, mint a kézi rendezése. A betűrendezés biztonságát növeli, költségeit pedig közel 1/8-ára csökkenti a betűrendi számszámrendszer bevezetése a kártyákon. Ezzel egyúttal a fogalmak tetszés szerinti (szakástól eltérő) abc-sorrendje is rögzíthető.

A lyukkártyarendszerű gépi feldolgozás alkalmazása nem pusztán az eddigi kézi eljárások helyettesítése géppel, hanem visszahat az egész szerkesztési műveletre, és megkívánja a szerkesztés technikájának célszerű hozzáidomítását az automata gépek által nyújtott lehetőségekhez. Csak ilyen úton használható ki teljes mértékben a gépi feldolgozás előnye, és csak így jelentkezik a lyukkártyás eljárás racionalizáló hatása.

A tapasztalat azt mutatta, hogy az új eljárás legkényesebb tervezési kérdése az ismeretanyag folytonos változása, bővülése volt. A lyukkártyás eljárás rendszerint gazdasági, statisztikai vonalon adott adattömeg sokoldalú, nagyrészt könyveléstechnikai feldolgozásával foglalkozik. Bármilyen műveletek sorozatát is hajtják végre, az alapul szolgáló adatok általában változatlanok maradnak. A dokumentációban vagy tudományos kutatási adatok feldolgozásában is a műveletek alapjául szolgáló információk végleges adatoknak tekinthetők. Nem így azonban a lexikográfiai feladatok megoldására szolgáló lyukkártyás műveletekben, ahol az ismeretanyagnak csupán egy része (főleg tulajdonnevek és klasszikus tudományágak fogalomanyaga) véglegesen adott, míg a többi címszó és adat a szerkesztés folyamán még változásnak van kitéve. Ez a változás elsősorban értékelési kérdés. Fel kell-e venni a fogalmat, vagy mint érdektelen elhanyagolható-e? Címszóképes-e a fogalom, vagy csupán változata vagy lényegtelen részletezése egy másik fogalomnak? Ha minden szakterület összes fogalmát felvennénk, akkor az elkészítendő lyukkártyák száma valószínűleg 500 000 és 1 000 000 között mozogna. Egy lexikográfiai mű még akkor is csak egy töredékét tárgyalhatja ennek a fogalom mennyiségnek, ha a mű egyetemes jellegű. A *Magyar Enciklopédia* 100 000 cikket és kb. 4—500 000 fogalmat vett tervbe 24 kötetben. Ehhez az óriási mérethez képest például a *Kis Lexikon* 2 kötetben csupán 40—50 000 fogalmat tárgyal. Címszójegyzékek összeállításában tehát kétirányú követelmény léphet fel :

1. *egyetemes jellegű* mű (enciklopédia) esetén az összes rész-szakterületnek csupán a legfontosabb fogalmai szükségesek a címszójegyzékben,
2. *szakjellegű* mű (szaklexikon) esetén viszont az érintett szakterületek ismeretanyagát részletesen fel kell venni a címszójegyzékbe.

Ez a két ellentétes követelmény szükségessé teszi, hogy a lyukkártya-archívum minél nagyobb mélységig tartalmazza a szakterületek fogalomanyagát, de valamilyen jelzés segítségével fontossági osztályokba sorozva. Az ilyen módon elkészített anyagból aztán a szaklexikon tervezett méreteinek megfelelően gépi úton a kívánt mélységig rendez-

hetjük az anyagot. Előnyösebb, ha a szerkesztőhöz a kívántnál nagyobb mennyiségű anyag kerül, és ezért ajánlatosabb a gépi válogatásnál mindig a soron következő mélységi osztály ismeretanyagát is felvenni. Így a szerkesztő egyéni értékelése szerint válogathat a címszóanyag között, és a szerinte nélkülözhető, kevésbé érdekes fogalmak törlésével a tervezett méretre csökkentheti a szaklexikon anyagát. Ez gyorsabb eljárás, mint egybevetések útján kiegészíteni a gépi jegyzéket újabb fogalmakkal.

A lyukkártyás eljárás igazi értéke abban áll, hogy a kártyák tartalma gépi úton újból és újból olesón és gyorsan leírható. A kartoték-tár automatikusan reprodukálja önmagát tetszés szerinti sorrendben és annyiszor, ahányszor csak kell. Csak egyszer kell a kártyát korrigálni, a hibátlan kártyák szövege gépi leírás után is hibátlan marad. Így az ismételt leírásoknál a korrekció elmarad, ill. csak annak megállapítására szorítkozik, hogy a jegyzék összeállítása a kívánt célra megfelelő-e.

Különösen gazdaságosak azok a megoldások, ahol egy bizonyos rendbe állított lyukkártyák tartalmáról normál címszóártyák, tasakok, lapok készülnek. Ezek mérete 48 cm-ig terjedhet.

A gondosan megtervezett tércategória-számok révén lehetővé vált, hogy a *Magyar Enciklopédia* anyagából gépi úton válogassuk ki és vessük össze az egyes országokat érintő összes címszóanyagot, bármely szakterületen forduljon is az elő. Így az egyes országlektorok ellenőrizhetik az anyag teljességét és arányait.

A lyukkártyás eljárás előnye a kötettervek elkészítésénél fog a legerősebben jelentkezni. Arról van itt szó, hogy a cikkek és illusztrációk összterjedelme ne lépje túl a tervezett 23×1000 oldalt, és ez kötetenként is arányosan oszoljék meg. Ennek biztosítására nyomdába adás előtt össze kell számolni a betűrendbe állított cikkek és a hozzájuk tartozó illusztrációk összterjedelmét. 100 000 cikkről lévén szó, ez nem kis munka. A lyukkártyák előnye ennél a műveletnél jelentkezik a legjobban. A lyukkártyák ugyanis nemcsak a cikkek címeit, az ún. címszavakat tartalmazzák, hanem többek között ezek tervezett és valóságos (végleges) sorterjedelmét is. A kötettervek gépi úton történő előállítására kidolgozott eljárás szerint a lyukkártyákon található szakrendi és betűrendi számrendszerek kapcsolódása révén, gépi rendezés útján áll elő annak a kb. 100 000 címszónak és a hozzájuk tartozó kb. 500 000 alárendelt fogalomnak (bokorszónak) a sorrendje, amely a majd nyomtatásban megjelenő hatalmas mű hű vázlatának tekinthető. Ez a vázlat nemcsak rendkívül gyorsan készül el gépi leírás útján, hanem a listázó gép írás közben számolja a cikkek és illusztrációk terjedelmét, és megáll, valahányszor egy-egy kötet megadott terjedelmét az összegezésben elérte. Így nemcsak azt mutatja ki, hogy mennyivel léptük túl a mű tervezett és megengedhető összterjedelmét vagy maradtunk alatta, hanem megadja az egyes kötetek címszóhatárait is. A *Magyar Enciklopédia* szövegének 23 kötetét ily módon az összeszerkesztési munka idején 23 gépi úton készült kötetterv-füzet személyesíti meg, amely a munka során többször is elkészülhet. A füzeteket a gép rögtön több példányban készítheti el, így a munka egyszerre több szerkesztőségi csoportban párhuzamosan folyhat. A véglegesen kialakított kötettervek alapján történik aztán a nyomdába kerülő kézirat-kötegek helyes sorrendjének és a szedés hiánytalanságának ellenőrzése is.

A *Magyar Enciklopédia* szerkesztése során alkalmazott lyukkártyás gépi adatfeldolgozás utolsó művelete az index-kötet előállítására. Ez a 24. és egyben befejező kötet egy óriási név- és tárgymutató közel félmillió adattal. Ideális feladat lyukkártyás eljárás részére. A munka az előző bekezdésben ismertetett kötettervek kártyasorrendjéből indul ki. A nyomtatásban elkészült enciklopédia-kötetek kártyaanyagába sorozatlyukasztással kerül be a kötetszám, míg az oldalszámot és a fogalom pontos helyét megjelölő egyéb adatot kézzel lyukasztják a kártyába. Ha a teljes kártyaanyag kiegészítése megtörtént, gépi betűrendezést hajtanak végre az anyagon. Leírással szabályszerű név-

és tárgymutató áll elő. Ezen a nyomdába adás előtt a lexikográfiai osztály szerkesztői végzik el a szükséges simításokat. Ha a már megjelent *Magyar Enciklopédia*-kötetekhez ideiglenes név- és tárgymutató kiadása válnék szükségessé, úgy ezeknél a költséges nyomdai szedés elkerülhető lenne, mert átmenetileg kielégítő megoldást adna a lefényképezett gépi jegyzékek kinyomtatása.

A lyukkártyás eljárás alkalmazása külföldön rohamosan terjed. Így készül például az Amerikában megjelenő fizikai szemle, a *Nuclear Science Abstracts* füzetenkénti és évi indexe is. Ezzel a módszerrel állították elő a SZENT ÁGOSTON műveiből készült filozófiai szótárt. Ugyancsak lyukkártyás eljárással rendezték táblázatokba a nemzetközi postai kiadványok (nomenclaturák) százezres adathalmazát. A tetemes szedési költségek megtakarítása érdekében is a lefényképezett listákat nyomtatták ki.

Hazánkban a *Magyar Enciklopédia* szerkesztése során került először gyakorlati alkalmazásra alfabetikus anyagok nagyméretű lyukkártyás feldolgozása. A ma már elavult hazai Hollerith gépek nehézségeit és az újszerű eljárás szokatlanságát sikerült leküzdeni. Most már tovább kell haladnunk ezen az úton, amely a szellemi tömegtanulmányok gépesítéséhez vezet. A maradi nézetekkel ellentétben itt nem arról van szó, hogy az emberi idegrendszer bonyolult szellemi tevékenységét gépek munkájával helyettesítsük, hanem csupán arról, hogy a munka nagy tömegben mechanikus ismétlődő és éppen ezért fárasztó részét (mint pl. a számolás stb.) végeztessük el automatikusan működő berendezésekkel. Ezek az emberi idegrendszerhez képest bámulatos gyorsasággal és hibátlanul dolgoznak. S e mellett lehetővé teszik, hogy az ember magasabbrendű, finomabb szellemi munkát végezzen, képességeit jobban értékesítse.

PATAKY ERNŐ

A könyvtári mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás szerzői jogi problémái. Különös bírói ítélet tartja vizsgálatban a német könyvtárosokat és dokumentációs szakembereket. Az egyik nagy német ipari vállalat dokumentációs osztályán folyamatosan készültek mikrofényképek és fényképi másolatok a vállalat által előfizetett folyóiratok egyes részleteiről, s e másolati példányokat az üzemvitel s a gyártási folyamatok tökéletesítése érdekében használták fel. A Börsenvereinenben tömörült nyugat-németországi kiadók panaszára a karlsruhei Bundesgerichtshof 1955. június 24-én hozott ítéletében az alperes vállalatot a mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás beszüntetésére kötelezte.¹

Bár a bíróság az ítélet indoklásában hangsúlyozta, hogy ezúttal csak ebben az egy esetben kívánt döntenie s bár a német kiadók ez ideig még csak a vállalati dokumentációs osztályok és intézmények fényképi sokszorosító tevékenysége ellen szálltak síkra, a Nemzetközi Kiadói Unió, már 1954. június 25-én Zürichben tartott kongresszusán olyan határozatot hozott, amely következményeiben a könyvtárak és a tudományos kutató intézetek munkáját is érintheti. E határozat bevezető sorai így hangzanak: „A fényképi másolás és mikrofényképezés modern sokszorosító módszereinek kifejlesztésével a „magáncélokra” való sokszorosítás lényegében és elterjedtségében olyan komoly változást szenvedett, ami már jelentősen sérti a szerzői jogot. Ezért az Unió úgy látja, hogy a magánhasználatra történő sokszorosítás jogi szabályozást igényel.”²

¹ *Nachrichten für Dokumentation*, 1956. VI. évf. 4. szám. 154–162.

² GEORGI A.: *Photokopie, Mikrokopie und Urheberrecht*. Börsenblatt f. d. Deutsche Buchhandel, 1954. évf. 64. sz. 457–463. 1.

I. Kétségtelen, hogy a világ tudományos könyvtárai, kutatóintézetei és különböző dokumentációs intézményei munkájukban, az utolsó évtizedekben mind nagyobb mértékben alkalmazzák a mikrofényképezés és a fényképi sokszorosítás egyre tökéletesedő technikai módszereit. Ez intézmények legjelentősebbjeiben ma már külön fényképezési laboratóriumok működnek, amelyekben a kéziratok, könyvek, folyóiratok és hírlapok ezreiről készülnek mikrofényképek és fényképmásolatok azzal a céllal, hogy a romlásnak kitett értékes anyag megővését, a nagy helyet igénylő hírlapkötetek helyettesítését s a távolsági könyvtárközi kölcsönzés ésszerűbb lebonyolítását ezúton biztosítsák, vagy hogy a tudományos kutatómunkához szükséges adatok gyors és pontos rögzítését és kiszolgáltatását megkönnyítsék. Az USA-ban 1950-ben dokumentációs célokra – az 1938. évi átlag 150 000 felvétellel szemben – több mint 12 és fél millió fényképmásolatot készítettek, s ugyanabban az esztendőben Nyugat-Németországban 1 millió könyv- és folyóiratoldal került lefényképezésre.³

A fejlődés hatalmas irama érthetővé teszi, hogy arra a Nemzetközi Kiadói Unió is felfigyelt. Azonban a dokumentációs sokszorosítás szerzői jogi kérdéseinek elkerülhetetlen szabályozásánál résen kell lennünk, hogy az ne veszélyeztethesse a könyvtárakban, kutatóintézetekben és dokumentációs intézményekben folyó fontos tudományos munkát s ezzel magának a tudománynak fejlődését.

II. Azt, hogy az új jogi szabályozásra nem is annyira a szerzők és kiadók védelme, hanem inkább a tudományos munkát megkönnyítő, technikai módszerek akadálytalan felhasználása érdekében van szükség, legmeggyőzőbben azok a szerzői jogi törvények bizonyítják, amelyek ma a világ különböző országaiban érvényben vannak, s amelyek legtöbbje még olyan időből származik, amikor a dokumentációs technika mai fejlettségére aligha lehetett számítani.

Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban és Norvégiában a sokszorosítás a szerző hozzájárulásától függ, s ez alól sem a sokszorosítás célja, sem annak módja szempontjából nincs kivétel.

A német szerzői jogi törvény, amelynek alapján a karlsruhei bíróság ítéletét meghozta, 1901-ben kelt és 15. § (1) bekezdésében azt mondja ki, hogy „Tilos a művet a szerző beleegyezése nélkül sokszorosítani, s ebből a szempontból az is közömbös, hogy a sokszorosítás milyen eljárással és hány példányban készül.” Ugyane paragrafus (2) bekezdése megengedi a „személyes használatra” történő sokszorosítást, ha abból nem származik valakinek anyagi előnye. Azonban, hogy a személyes használat és az anyagi előny fogalma mennyire vitatható, azt a már ismertetett bírói ítélet is tanúsítja.

A magánhasználatra vagy személyes használatra szolgáló másolatok készítését lehetővé teszi az 1911-ben kelt és 1933-ban módosított dán és az 1922. évi svájci szerzői jogi törvény is. Ez utóbbinak 22. §-a egyértelmű a német törvény 15. §-ával.

Az 1936-ban hozott és 1953-ban módosított osztrák szerzői jogi törvény megengedi a saját célra történő sokszorosítást, azonban 42. §-ában azt is kimondja, hogy a megrendelő saját használatára harmadik személy ellenszolgáltatás ellenében csak akkor végezhet sokszorosítást más módon, mint kézírással vagy gépirással, ha nem teljes művek, illetve ha még meg nem jelent vagy már kifogyott művek kerülnek lemásolásra.

Hazánkban a szerzői jog védelméről az 1921. évi LIV. tc. szól. Ennek 5. §-a a következőképpen hangzik:

„Írói műnek többszörösítése, közzététele vagy forgalomba helyezése a szerzői jog bitorlásának tekintendő, ha a szerző beleegyezése nélkül történt. Hogy a mű többszörösítése, közzététele vagy forgalombahelyezése egészen vagy részben történt-e, az a tilalom tekintetében különbséget nem tesz.

³ Uo. (L. 290. ² jegyzetet.)

A jelen törvény alá eső többszörösítésnek tekintendő bármely eljárás útján akár egy, akár több példányban előállított többszörösítés, ideértve a házi másolást is, kivéve nem üzletszerű használatra szánt egyes példány ingyenes előállítását.”

A magyar törvény szerint tehát „bármely eljárással” készülhet, „nem üzletszerű használatra” egyetlen másolati példány, de a másolásnak „ingyenesen” kell történnie.

Magáról a fényképi sokszorosításról csak a svéd és az olasz szerzői jogi törvény emlékezik meg. Az 1919. évi svéd törvény szerint a fényképi úton történő sokszorosításhoz – kivéve a magánhasználat esetét – ki kell kérni a szerző hozzájárulását. Az 1941. évi olasz szerzői jogi törvény 68. §-a értelmében a könyvtárakban levő anyagról magánhasználatra vagy könyvtári felhasználásra fényképi másolatok is készíthetők. A könyvtári munkának ezzel a kedvező elbírálásával az olasz törvény egyedül áll.

Az eddig felsorolt törvényeknél egyszerűbb és nagyvonalúbb, de egyben több vitalétezőséget is tartalmazó az 1911. évi angol *Copyright Act*, amely 2. fejezetében kimondja, hogy valamely műnek „a kutatás, bírálat vagy hírlapi ismertetés céljaira való felhasználására szolgáló minden „tisztességes eljárás” (fair dealing) kizárja a szerzői jog megsértésének lehetőségét”. A tisztességes eljárás fogalmát a szerzői jog egyik angol szakértője úgy határozza meg, hogy annak a törvényben előírt célokhoz (kutatás, bírálat stb.) viszonyítva természetesnek és ésszerűnek kell lennie.⁴

Mínthogy a tisztességes eljárás elbírálása sok vitára adott alkalmat, a Royal Society of Scientific Information Conference tárgyalásai során az érdekeltek 1948-ban megkötötték a *Fair Copying Declaration* elnevezésű megegyezést, amelyet 130 intézmény fogadott el. A megegyezés résztvevői tisztességes eljárásnak tartják azt, ha valamely könyvtár, levéltár, múzeum vagy dokumentációs központ, amely bizonyos természet-tudományi vagy technikai folyóiratokkal rendelkezik, e folyóiratok egyes részleteiről egyetlen példányban fényképi másolatot ad ki valamely érdeklődőnek, aki írásban jelentette ki, hogy tisztességesen kíván eljárni, s a kapott másolatot sem eladásra, sem terjesztésre nem fogja felhasználni. A másolatot készítő intézmény a sokszorosításból nem húzhat hasznot, s egy-egy érdeklődőnek csak egyetlen másolati példányt szolgáltathat ki.

Az Amerikai Egyesült Államokban csak az a mű élvez szerzői jogi védelmet, amelyet arra, az előírt formások szerint, bejelentettek. A *Copyright Act* nem tartalmaz olyan rendelkezést, amelynek értelmében szerzői engedély nélkül lehetne a szerzői joggal védett műveket lemásolni. A *Common Law* lehetőséget ad arra, hogy kizárólag saját használatra „tisztességes eljárás” (fair dealing) esetében engedély nélkül is lehessen másolatot készíteni. Hogy valamely eljárás mikor volt „tisztességes”, azt a bíróságok döntenek el, s kedvezőtlen esetben tisztességtelen versenynek minősíthetik az engedély nélkül történt másolást.

Ez a jogi bizonytalanság itt is arra vezetett, hogy az érdekeltek 1935-ben megegyezést kötöttek. Mínthogy azonban ezt az egyes dokumentációs intézmények és kiadók közötti megegyezést éppen a legfontosabb folyóiratok kiadói nem írták alá, a bizonytalanság csak még nagyobb lett.

Az utóbbi időben több olyan szerzői jogi törvénytervezet készült, amely már részletesebb szövegezéssel próbálja megoldani a fényképi másolás és a mikrofényképezés szerzői jogi kérdéseit is. Hogy milyen sikerrel, arra talán az 1947-ben közreadott új magyar szerzői jogi törvénytervezet a legjobb példa,⁵ amelynek 62. §-a a következőket mondja :

⁴ T. A. BLANCO WHITE : *Copyright*, London, 1949. Stevens, 89. l.

⁵ BALÁS P. Elemér : *Törvényjavaslat a szerzői jogról*. Budapest, Magyar Jogászegylet Könyvtára, 24. füzet (1947.).

„Bárkinnek joga van arra, hogy szellemi alkotást többszörösítésképpen hordozó egyes testi tárgyakat készíthessen saját használatára.

Erre a célra mással is lehet ily tárgyakat készíttetni, ha ez nem díjazásért... történt.”

E bonyolult szöveg bennünket érdeklő értelmét a törvényjavaslat indokolása fedi fel, amikor azt mondja, hogy ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy a közkönyvtárak részére lehetőséget nyisson fényképmásolatoknak magánosok részére történő kiszolgáltatására olyan könyvekről vagy zeneművekről, amelyek egyébként nehezen hozzáférhetőek.

Az 1952. évi angol szerzői jogi törvényjavaslat szerint a szerző engedélye nélküli fotomechanikai sokszorosítást törvényellenesnek kell tekinteni. E szabály alól csak a közkönyvtárak részére állapít meg kivételt. Ezek ugyanis kifejezetten tudományos kutatási célokra egyes folyóiratcikkekéről szerzői engedély nélkül is készíthetnek fényképmásolatot. Könyvekről ilyen másolat csak a könyvtárközi csere céljaira készíthető, azonban kizárólag akkor, ha a szerzői jog tulajdonosát nem lehetett megtalálni, és a tényleges szükségletet hitelt érdemlően igazolták.⁶

Hasonló értelemben emlékezik meg a könyvtárak mikrofilmmezési és fényképmásolói tevékenységéről az 1953. évi svájci törvénytervezet is.

Az 1954. évi nyugat-németországi szerzői jogi törvénytervezet csak annyiban változtatja meg a jelenleg is érvényben levő 1901. évi törvény szövegét, hogy 47. §-ában a „személyes használat köréből” kifejezetten kizárja a szakmai vagy ipari használatot.

A dokumentációs sokszorosítási technika korszerű fejlődésével kapcsolatos szerzői jogi kérdések könyvtári vonatkozásainak kidolgozására legutóbb a Német Demokratikus Köztársaságban történt figyelemreméltó kezdeményezés. A szükséges javaslatok kidolgozásával a Felsőoktatásügyi Államtitkárság tanácsadó szerveként működő Bibliográfiai és Dokumentációs Bizottság foglalkozik.⁷

Amikor a fentiekben rövid áttekintést adtunk egyes országok ma érvényben levő szerzői jogi törvényeiről s a jogfejlődés jövő irányát mutató, e tárgyba vágó új törvényjavaslatairól, a jogi helyzetkép teljessége érdekében foglalkoznunk kell a szerzői jog nemzetközi védelmét célzó törekvésekkel is.

Az irodalmi és művészeti művek nemzetközi szerzői jogi védelmét az egyes országok közötti kölcsönös szerzői jogi megállapodások mellett legfőképpen a Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezmény biztosítja. A mi szempontunkból döntő fontosságú az Egyezménynek az az alapelve, hogy „az Unió valamelyik országába tartozó szerző a mű származásának országán kívüli országban azokat a jogokat élvezi, amelyeket a vonatkozó törvények belföldinek, most vagy ezután megadnak, valamint azokat a jogokat, amelyeket az Egyezmény külön megad”.⁸

A Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezményhez több ország nem csatlakozott.⁹ A közép- és dél-amerikai országok — Brazília kivételével —, valamint a Szovjetunió

⁶ Az új angol *Copyright Bill*, amelyet jelenleg a Lordok Háza tárgyal, a szakértők szerint „megszabadítja a közkönyvtárakat attól az aggodalomtól, hogy a napi munkájuk közben szükséges fényképi másolatok elkészítésével szerzői jogsértést követnek el.” A törvénytervezet megszövegezésekor meghallgatták egyes könyvtári szervek (Aslib, Library Association, Standing Conference of National and University Libraries) véleményét is. (*Informations F. I. D.*, 1956. 6. évf. 6. szám, 31. l., *Aslib Information*, 1956. 182. szám, január.)

⁷ *Aus der Arbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken in der Deutschen Republik*. Leipzig 1955. Harrasowitz, 91. l.

⁸ A Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezményt Magyarországon becikkelyező 1922. évi XIII. tc. 4. §-a (1) bekezdésének szövege szerint.

⁹ Lengyelország 1920, Csehszlovákia és Bulgária 1921, Magyarország 1922, Románia 1927, Jugoszlávia 1930 óta tagja a Berni Uniónak. (*Le Droit d'Auteur*. 1940. 53. évf. 1. sz. 1. l.)

nem tagjai a berni Uniónak. Az Amerikai Egyesült Államok csak 1955. szeptember 16-án ratifikálta a berni Egyezményt, s annak keretében 12 állammal létesítettek olyan szerzői jogi megállapodást, amely a megállapodó országok szerzői részére kölcsönösségi alapon biztosítja az Egyezményben meghatározott jogvédelmet.¹⁰

A nemzetközi szerzői jogi helyzetet bonyolulttá teszi az a tény, hogy egyes dél-amerikai államok olyan külön szerzői jogi egyezményt kötöttek, amely szerint, vitás esetekben, annak az országnak szerzői jogi törvénye alapján kell döntenit, amelyben a mű először jelent meg.

A nemzetközi szerzői jogi helyzet tisztázásával és egy Univerzális Szerzői Jogi Egyezmény megteremtésével az UNESCO Szerzőijogi Bizottsága foglalkozik. Ennek 1951-ben Párizsban tartott ülésén az Egyezmény előzetes tervét 25 állam fogadta el. A tervet később egy Genfben megtartott államközi diplomáciai konferencia is magáévá tette.¹¹

III. Bár az irodalmi alkotásoknak fényképi vagy mikrofényképezési úton történő sokszorosítása s az ezzel kapcsolatos szerzői jogi kérdések a szerzői jog óriási területének elenyészően kis részét jelentik csak, mégis kétségtelen, hogy a dokumentációs technika mai fejlettsége és elterjedtsége mellett ez a kérdés is egyértelmű jogi szabályozást igényel. A ma érvényben levő tételes jogot a gyakorlati élet fejlődése már túlhaladta. Könnyen megeshetik azonban, hogy a jog további fejlődése — ha nem világítjuk meg ennek a kérdésnek bennünket érdeklő sajátos problémáit, — nem a közérdeket, s még csak nem is az érintett szerzők érdekeit, hanem egyedül a kiadók üzleti érdekeit fogja szolgálni.

A kiadók érdeke szólalt meg a karlsruhei per folyamán, annak adott hangot az 1953. évi svájci törvénytervezet indokolása, midőn arra utalt, hogy a fényképi másolás veszélyezteti a könyvek és újságok eladhatóságát, s az szólalt meg az 1954. évi nyugat-német törvénytervezet nyilvános vitája alkalmából is, amidőn a német kiadók érdekvépviselete nyíltan tette fel azt a kérdést, hogy ha engedély nélkül sokszorosíthatók a folyóiratcikkek, akkor ki fog folyóiratot vásárolni, és miből él meg a kiadó? Ugyanez az érdekvépviselet sugallta a karlsruhei pert követő szakmai viták során azt a javaslatot is, amely szerint a fényképi másolásra vagy mikrofényképezésre szóló engedély kiadását a kiadónak bélyegformában vagy pauszösszegben fizetendő díj lerovásához kell kötni.¹²

A szerzők érdekét és a közérdeket a dokumentációs intézmények és a könyvtárak szempontjából a *Nachrichten für Dokumentation* egyik kitűnő cikkírója, dr. Arno WINTER szólaltatta meg a legjobban, amikor *Die internationale Fachdokumentation auf nationaler Grundlage* című tanulmányában¹³ az angol *Fair Copying Declaration* szövegét ismertette a következőket írta: „Azok a korlátok, amelyeket a tudomány és műszaki adatokhoz való hozzáférhetőség elé állítanak, akadályozzák a tudomány haladását, s ezért haladéktalanul eltávolítandók. Ennek a gondolatnak megvalósítása nemcsak közérdekvé, hanem teljes mértékben szolgálja a szerzőknek azt a fontos érdekét, hogy eszméik mind szélesebb körben váljanak ismertekké.”

Ugyanebből az elgondolásból kiindulva írta Luther H. EVANS, a Library of Congress könyvtárosa is *Copyright and the Public interest* című tanulmányában a következőket: „Elvitathatatlan, hogy egy olyan fogalom, mint a szerzői jog, amelyet több mint 150 év gyakorlata és hagyománya formált ki, a rádió és a televízió századában nem lehet már annyira sérthetetlen, hogy ne merészelnék friss szemmel megbírálni.”¹⁴

¹⁰ *The Library of Congress Information Bulletin*. 1955. 14. évf. 25. sz. 7. l.

¹¹ James MARION: *The United States and the movement for universal copyright, 1945–52*. *The Library Quarterly*. 1955. júl. 25. évf. 3. sz. 219–234. l.

¹² BAUHUIS, Walter: *Zur Neuordnung des Fotokopierrechtes*. *Zeitschrift für Bibliothekswesen*. 1956. III. évf. 1. sz. 36–39. l.

¹³ *Nachrichten für Dokumentation*, 1950. 2. évf. 2. sz.

¹⁴ *Bulletin of the New York Public Library*. 1949. 1. sz. 3–26. l.

Nem vitás, hogy amikor Amerikában egy hírlapra vagy folyóíratra mikrofilm formájában is elő lehet fizetni, amikor egy irodalmi művet mikrokönyv formájában vásárolhat meg az olvasó, vagy amikor a csak kis példányszámban kelendő tudományos disszertációkat fényképi úton sokszorosítják, akkor a mikrofénykép vagy a fényképi másolat a mű üzletszerű terjesztésének ugyanolyan eszköze, mint a nyomtatott könyv vagy folyóirat, s azokkal teljesen azonos szerzői jogi elbírálás alá is kell, hogy kerüljön. Azonban amikor a könyvtár egy könyvet vagy hírlapot állagmegóvás vagy helytakarékosság céljából mikrofilmre vesz, s olvasóinak az eredeti helyett a mikrofényképet szolgáltatja ki olvasásra, nem történik semmi, ami a kiadó vagy a szerző jogát sértené, mert lényegében a kérdéses mű továbbra is csak egyetlen példányban marad forgalomban, s „többszörösítése” — ha a gyakorlati élet mai követelményeinek már meg nem felelő jogszabályok értelmében „jogilag megvalósultnak” is látszik — valójában semmi esetre sem többszörösítés. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a könyvtárközi kölcsönzésben vagy a nemzetközi könyveserében a könyvek vagy folyóiratok helyett azok fényképi másolatai vagy mikrofényképei szerepelnek.

A kutató régen kézírással készítette el különböző céduláit, amelyeknek rendszerezésével tudományos művét megalkotta. Idővel a gépirás lépett a kézírás helyébe. Ma ezt a jegyzetelést a fényképi másolat és a mikrofénykép pillanatok alatt elvégzi, több időt hagyva a rendszerezésre és a tényleges alkotómunkára. Mindez a tudományt szolgálja, a tudomány érdeke, tehát közérdek, s közérdek marad akkor is, amikor a tudományos kutatás esetleg valamelyik gyár dokumentációs osztályán folyik, ahol a tudományos eredményeket a gyakorlatban is ki lehet próbálni, s közvetlenül a termelés fokozására lehet felhasználni. A fényképi másolás vagy mikrofényképezés nyújtotta technikai könnyedségre szüksége van a kutatónak, s biztosítani is kell azt számára, akár könyvtárban dolgozik, akár valamely ipari üzem dokumentációs irodájában.

A régi szerzői jogi törvények indokolásában gyakran megtaláljuk azt a mondatot, hogy a szerzői jogvédelem célja az irodalom, a tudomány és a művészetek fejlődésének előmozdítása. A tudomány fejlődését a mai szerzői jogi törvények nem egy paragrafusáért akadályozza, mert szövegüknek egyaránt kell vonatkozniuk nemcsak a szépirodalom és a tudományos irodalom, hanem a zene és a képzőművészet alkotásaira is. Példának elég lesz, ha itt az új magyar szerzői jogi törvénytervezet már idézett 62. §-ának bonyolult fogalmazására hivatkozunk, amelyben azért kellett „szellemi alkotást többszörösítésképpen hordozó egyes testi tárgyakat” említeni, hogy a hozzájuk fűződő jogi következmények fényképekre, mikrofényképekre és hanglemezekre vagy magnetofonfelvételekre egyképpen legyenek értelmezhetők. Minthogy pedig a különböző technikai sokszorosítási módok mai fejlettségi fokán lehetetlen olyan jogi fogalmazást találni, amely az összes vonatkozásokban egyaránt megfelelő legyen, a jövő szerzői jogi törvényének differenciáltabban kell foglalkoznia a szerzői jog különböző területeivel s ezek között legelső sorban a tudományos művek problémáival. Erre annál is inkább sor kerülhetne, mert az utóbbi évtizedekben a szerzői jog reformtörekvései között egyre jobban előtérbe került a tudományos szerzői jog megalkotásának gondolata, amit jó lenne nem a tudomány fejlődésének akadályozására, hanem annak elősegítésére megvalósítani.

A szerzői jog modern fejlődésében egyre többször találkozunk a szerzők személyiségi jogainak előtérbehelyezésével.¹⁵ „A szellemi alkotás szerzőjének joga van a törvény és mások jogának korlátai között arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse” — írja az idézett magyar szerzői jogi törvénytervezet 1. §-a. A tudományos mű szerzőjének elsőrendű személyiségi joga, hogy azok a tudományos eredmények, amelyek művében megtestesülnek, s amelyek nevéhez fűződnek, minél jobban belekerüljenek a

¹⁵ KOHLER I.: *Urheberrecht an Schriftwerken*. Stuttgart, 1907. 439—475. I.

köztudatba s minél hatásosabban belekapcsolódjanak a tudomány további fejlődésébe. Ezt a célt szolgálják a fejlett dokumentációs sokszorosítási technika mai eszközei, amelyeket éppen a tudományos mű alkotójának személyiségi jogát érvényesítő célzattal kell, egyes esetekben még a kiadó esetleges vagyoni jogi érdekeinek rovására is, érvényre juttatni.

A tudományos művek fényképi másolásánál vagy mikrofényképezésénél teljesen közömbös, hogy ezt a munkát a kutató, a könyvtár, a dokumentációs központ vagy adott esetben harmadik személyként egy fényképezéssel iparszerűen foglalkozó olyan cég végzi el, amely szolgáltatásaiért méltányos díjazást is kér. A másolatot iparszerűen készítő harmadik személy nem a szerző és nem a kiadó kárára jut meg nem engedett kereset-hez, mert ellenszolgáltatásként nem a lemásolt szellemi műnek, hanem csupán a felhasznált anyagoknak és elvégzett munkájának ellenértékét kapja meg csakúgy, mint pl. a könyvkötő, akivel szemben eddig még senki sem kifogásolta azt, hogy számára is a kérdéses mű szerzője teremtett kereseti lehetőséget akkor, amikor munkáját megírta.

Sok félreértésre ad okot az a körülmény, hogy az idézett törvények és törvényjavaslatok nagyobb része állandóan „többszörösítésről” vagy „sokszorosításról” szól, a sokkal helyesebb és megfelelőbb „másolás” helyett. A könyvtári vagy dokumentációs célokra készülő fényképi másolat és mikrofénykép nem többszörösítése valamely műnek, mint már említettük, hanem esetenként, egyetlen példányban készülő másolata csupán, s nem a mű terjesztésére, hanem annak tudományos felhasználására szolgál.

Az idézett törvényekben és törvénytervezetekben gyakorta találkozunk a „személyes használat”, „magánhasználat”, „ipari használat” sok vitalehetőséget rejtő fogalmával. Ezek helyett helyesebb lenne, ha a törvények a szerzői engedély nélküli másolás feltételül a „tudományos használatot” kötnék ki, ami vitathatatlanul egyértelmű.

Az angol *Copyright Act*-ban szereplő „tisztességes eljárás” (fair dealing) is vitatható fogalom, mégis mintának vehetnénk, tisztességes eljárásnak minősítve minden olyan fényképi másolást és mikrofényképezést, amely könyvtári, dokumentációs vagy tudományos kutatási céllal történt.

IV. Hazánkban a könyvtári és dokumentációs fényképmásolatok és mikrofényképek készítése csak a legutolsó évtizedekben terjedt el, s mind a mai napig nem öltött még olyan méreteket, hogy jogi vitákra adhatott volna alkalmat. Magyarországon, ahol a tudomány a gyakorlatot szolgálja, s a tudományok fejlesztése elsőrendű közérdeknek minősül, nem is kerülhetne sor egy, a karlsruheihez hasonló bírói ítéletre.

A tényleges jogi helyzet azonban az, hogy szerzői jogi törvényünk a szerzői jog „bitorlásának” tekint minden többszörösítést, kivéve a „nem üzletszerű használatra szánt egyes példány ingyenes előállítását”. A „nem üzletszerű használat” fogalma lényegében ugyanolyan vitalehetőséget rejt magában, mint a külföldi „magánhasználat” vagy „személyes használat” fogalma. A példányok „ingyenes” előállításáról pedig a gyakorlatban, mint már láttuk, még a könyvtáraknál sem lehet beszélni. Elvben tehát adott esetben nálunk is sor kerülhet arra, hogy külföldi szerző vagy kiadó panaszára a Nemzetközi Szerzői jogi Egyezmény értelmében a ma érvényben levő magyar szerzői jogi törvény alapján kell döntést hozni.

Az új magyar szerzői jogi törvény megalkotásával vagy a régi törvény novellaris úton való módosításával kapcsolatban időszerű volna nálunk is komolyan foglalkozni egy olyan jogi megoldással, amely a fényképi sokszorosítás, a mikrofényképezés és a dokumentációs sokszorosítás sok más új technikai formája gyakorlati felhasználásának kérdésében is a mai helyzetnek megfelelő álláspontra helyezkedik, s ezzel nemcsak a magyar tudományos kutatásnak s a magyar dokumentációs technika korszerű fejlesztésének ad komoly segítséget, hanem a nagyvilág felé is iránymutatást és példát mutat e fontos tudományos és gyakorlati kérdés korszerű és ésszerű rendezésére.

MARKOS BÉLA

Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül. A *Magyar Könyvszemle* legutóbbi száma ismertetést közöl a *Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyvének* 1955. évi első kötetéről. SZABÓ Györgyné azzal vállalkozik rá, hogy ezúttal eltér a könyvismertetés szokásos műfajától. Nem elégszik meg a kötet tartalmának összefoglalásával, eredményeinek értelmezésével és értékelésével, hanem ezen túlmenően néhány fontos, a kötetben felvetett könyvtárpolitikai és könyvtártudományi kérdés megvitatását is megkísérli.

Ez a célkitűzés csak helyeselhető. Hasznos volna, ha a *Szemle* a könyvtudományi szakirodalom egy részét ezzel a magasabb igénnyel venné számba. Különösen helyén való volna ez a Debreceni Egyetemi Könyvtár esetében, amelynek szaktudományi munkájáról sem részleteiben, sem összefoglalóan kritikai értékelés mindeddig nem készült.

Mindjárt előljáróban meg kell azonban mondani, hogy — sajnos — ez a kísérlet nem sikerült. Ennek oka és magyarázata az, hogy az *Évkönyv* tanulmányait, a belőlük kiemelt problémák megvitatását nem olyan összefüggésben, nem olyan szakmai szemlélettel és színvonalon, nem olyan szándékkal és módszerrel kezdeményezte és végezte, ami az eredmények jobb megvilágítását elősegítette, az esetleges tévedések helyreigazítását lehetővé tette volna, vagy éppen az *Évkönyv* megállapításaihoz képest valami többletet nyújthatott volna. De ha csak ennyiről volna szó, a cikket nyugodtan félre lehetne tenni. Utóvégre nem ez az egyetlen könyvismertetés, amely a cikkíró helytelen felfogása, elhibázott munkamódszere miatt a maga elé tűzött célokat nem tudta elérni.

Fel kell azonban figyelni annak a szakmai szemléletnek a természetére, amely ezt a cikket szülte és közreadta, azokra a szándékokra, törekvésekre és módszerekre, amelyek a cikkből és közlésének módjából kiviláglanak. Ez a kis cikk önmagában, elszigetelten csak jelentéktelen felületi tünetnek látszik, összefüggéseiben szemlélve azonban — mint vízcseppben a tengervíz összetétele — konkrétan és élesen tükröződnek benne egyes alapvető felfogásbeli különbségek, egyes elvi és személyi ellentétek, amelyek eddig jobbára csak a felszín alatt lappangtak. Ennek következtében a cikkből kielemezhető tények, azok összefüggései és tanulságai a szükséges helyreigazításokon túl, általános jelleget is nyernek, és a magyar könyvtárpolitika és könyvtártudomány egyes vajdó jelenségeinek a felfedésére és beható megvizsgálásának mielőbbi megindítására is hasznos segítséget nyújthatnak.

Lássuk először a *tényeket!*

A Debreceni Egyetemi Könyvtár szóbanforgó *Évkönyve* hét tanulmányt és egy részletes évi beszámoló jelentést tartalmaz a könyvtár 1955. évi munkájáról. SZABÓ Györgyné általánosságban is, a tanulmányok nagyobb részével kapcsolatban is többször elismeréssel hangsúlyozza a könyvtár tudományos kutató munkájának eredményeit s az egész kötet szaktudományi jelentőségét. Megjegyzéseiben, kritikai észrevételeiben többnyire a lényeges és időszerű problémákat érinti. Első tekintetre tehát cikke egy ügyes, eleven, az eredményeket és hiányosságokat szembeállító, s eredeti elgondolásokkal fűszerezett, inkább elismerő, módjával vitázó bírálat benyomását kelti. Ha azonban a mélyére hatolunk, s a megvitatásra kiszemelt kérdésekhez fűzött megjegyzések jellegét és irányát közelebről is megvizsgáljuk, nyomban kiderül, hogy a kiemelt problémák megoldását nem a korszerű fejlődés irányába igyekszik lendíteni, hanem éppen ellenkezően észrevételei, megjegyzései, elgondolásai következetesen visszahúzó jellegűek, meghaladott szakmai szemléletet tükröznek. Valójában egy bizonyos konzervatív szakmai szemlélet fordul benne szembe a korszerű útkereséssel, időszerű haladással.

Legszembetűnőbb példája ennek — többek között — az a mód, ahogy az egyik központi vitatémát, a *könyvtártudomány* fogalmának körét értelmezi és a *könyvtárosok*

tudományos munkáját felfogja. A könyvtártudomány körét egyoldalúan a könyvtár-tanra, ott is lekicsinylően a könyvtári normákkal és az olvasói katalógussal való foglal-kozásra szűkíti le, s magát a könyvtártudomány kifejezést — érthetetlen ellentmondás-ként — a Könyvtártudományi Főbizottság 80 éves szakfolyóiratában idézőjelbe teszi, mintha az valami most induló tudományszak ma még alig ismert neve lenne. Sőt még ennél is tovább megy s kijelenti, hogy „Egy könyvtár mindig azokra büszke, akik a gyűjtemény speciális lehetőségeit felhasználva, más tudományágakban öregbítik a könyvtár hírnevét s akiket éppen ezért sok kérdés megoldására fel lehet használni”. Szóval szerinte a könyvtárban nem a könyvtártudományi szakkutatás a lényeges, hanem más tudományágak művelése. Nem a jó könyvtárosok és nem a könyvtártudományi szakkutatók az igazi értékek, hanem más tudományszakok kutatói. Kétségtelen, valahogy ilyenformán volt ez még nem is olyan régen. Szaktudományi kutatóintézetek és kellő számú egyetemi munkahelyek hiányában a könyvtárak nyújtottak egyes, főként humán jellegű szaktudományok kutatóinak átmeneti menedéket. Itt várták ki, amíg szakmailag alkalmasabb munkahelyre kerülhettek. De ma, amikor a Magyar Tudományos Akadémia más irányító szervekkel együtt sorra létesíti a különféle szaktudományi kutatóintézeteket, ahova e szakterületek legjobb kutatóit gyűjtik össze, s amikor ezzel párhuzamosan nagyobb könyvtáraink is egyre inkább sajátos könyvtártudományi kutatóintézetekké fejlődnek, ahol a könyv- és könyvtárkultúra elméleti és történeti problémáinak vizsgálata egyre szélesebben és sokoldalúbban bontakozik ki, ez már csak múltba visszasóhajtó merengés. Nem egyéb a korszerű fejlődésben helyét nem találó, a könyvtárból máshová kívánczoló könyvtári kényszermunkás túlhaladott ábrándjánál, amit az élet valóságos fejlődése könyörtelenül szertefoszlát.

Hasonlóképpen következetesen a szakmai maradiság szószólójának bizonyul a többi vitába vont téma esetében is. A külföldi kiadványok magyar vonatkozásainak gyűjtésével kapcsolatban főként szervezési kérdések fessegetésébe bonyolódik, s nem látja meg a tanulmány előremutató alap gondolatát. Azt, hogy ma már a korszerű könyv-tár nem elégedhet meg a dokumentum egyszerű nyilvántartásával és kézbeadásával, hanem a legfontosabb területeken a kiadványok sokrétű analitikus feltárásával igyekszik a kutató segítségére sietni, a kutatás anyaggyűjtését megkönnyíteni és meggyorsítani. Különösen nagy e tartalmi feltáró munka jelentősége, ha hungarica ismeretanyag terv-szerű gyűjtését szolgálja. S nemcsak múzeális becsű régi művek esetében szükséges, hanem akkor is, ha modern kiadványok magyar vonatkozásairól van szó. A tájbiblio-gráfiák és tájkatalógusok bonyolult problémaköréből mindössze csak egy kelti fel az érdeklődését. Az, ami az Országos Széchényi Könyvtárat érinti. A forrásanyag hozzáférhetővé tételének kérdését elemzés és érvelés helyett elintézhetőnek véli azzal, hogy a könyvtár volt vezetőjének e vitában tanusított mereven elzárkózó állásfoglalását — nem tudni milyen felhatalmazás alapján — itt újból megismétli. A könyvtári hálózatok esetében viszont óvatosabb magatartást tanusít. Úgy látszik, azzal tisztában van, hogy a szocialista könyvtárpolitika egyik legjellemzőbb célkitűzése a különféle könyvtári hálózatok tervszerű kialakítása. Ezért itt kerüli a nyílt szembefordulást. Helyette a hálózatok tervezése és szervezése során szórványosan előforduló — s időközben már jórészt meg is szűntetett — túlzások, valamint a megvalósítás során megmutatkozó nehézségek túlhangsúlyozásával próbálja megingatni a hálózati szervezés hitelét. Ezt az eredmények és hiányosságok arányainak szembeállításával, a tények és adatok össze-vetése nélkül pusztán stiláris eszközökkel, így az ún. könyvtári tömbök, a túlzott centra-lizáció, a mindenáron szervezés vagy a túlszervezés veszélyeinek általános szólamszerű emlegetésével igyekszik elérni. Mondani sem kell: kevés sikerrel. Az általános szólások, óvatos oldalvágások nem pótolják a hiányzó érveket és adatokat, a haladó szakmai szemlélet tárgyilagos mérlegeléseinek megbízható eredményeit.

De ami ezeknél is sokkal fontosabb: továbbmenően félreérthetetlenül ki-világlik a cikkből az is, hogy ez a szakmai konzervatívizmus nem egyszerű elmaradottság, nem a kezdő szakíró jóindulatú tévedése s magánvéleménye. Olyan konzervatív szakmai felfogás jelentkezik és nyilatkozik meg benne, amely elszántan és céltudatosan érvényesülni akar, amelyik nem riad vissza attól sem, hogy a maga vélt igazát a korszerű haladó törekvésekkel és megoldásokkal szemben a nyilvánvaló tények ellenére is minden áron, minden eszközzel és módon erőltesse. Ott, ahol az célravezetőnek látszik, a tanulmányokba szemrebbenés nélkül belemagyaráz, fontos adatokat, megállapításokat elhallgat, sőt meglevőket kétségbevon vagy hiányol. A vitatott gondolatokat, megállapításokat eltorzítja, sőt az idézetek egy részét önkényesen megcsonkítja vagy átalakítja. Tisztán látszik, hogy nem a felvetett kérdések tárgyilagos megvitatása, korszerű szemlélettel való tisztázása érdekli, hanem a harcossá maradásig elfogultsága és szenvedélye fűti, amely semmilyen gátlást nem ismer.

Három példa meggyőzően szemlélteti ezt a megengedhetetlen, a tudományos megbízhatóság elemi követelményeibe ütköző eljárásmodot. A Debreceni Egyetemi Könyvtár — más egyetemi könyvtárakhoz hasonlóan — évek óta rendszeresen szakirodalmi kutatásokat végez, előre megállapított tárgykörökből szakbibliográfiákat állít össze az egyetemi tanszékek tudományos kutatásaihoz. Erről az *Évkönyv* korábbi darabjaiban is, az ismertetett kötetében is (179. és 16—17. l.) részletes beszámolót ad. A cikkíró szerint mégis „Elképzeltetetlen, hogy egészséges és szakmailag kielégítő legyen ez a gyakorlat”. Vagyis jobban hisz a szándékainak, mint a tényeknek. Holott ha más nem, meggyőzhette volna a legilletékesebb szakértő, az egyetem véleménye. Mert az aztán valóban elképzeltetetlen, hogy az egyetem olyan munkát évről-évre növekvő mértékben igényeljen, ami számára szakmailag nem jár kielégítő eredménnyel. Más vonatkozásban azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha a Debreceni Egyetemi Könyvtár és annak akkori vezetője is, elég későn ugyan, de végre mégis szakítana azzal az egyidőben erőltetett gyakorlattal, amely a felsőoktatási könyvtáraknak eredeti feladatkörük háttérbe-szorításával véglegesen közművelődési feladatokat szánt volna. Holott köztudomás szerint éppen az *Évkönyv* első kötete (59—132. l.) adott legelsőnek részletes kritikai elemzést az ilyenfajta helytelen törekvésekről és tett kísérletet az egyes könyvtártípusok sajátos feladatköre korszerű kialakításának elvi megalapozására. Végül — ha lehet — még szembeszökőbben érzékelteti szándékait és módszereit az a csalafinta bujóska, amit a könyvtártudomány fogalmának körével és a könyvtárosok tudományos kutató munkájának tárgyköreivel kapcsolatban folytat. A szóbanforgó tanulmány világosan kifejti, hogy az egyetemi és főiskolai könyvtárak csak abban az esetben részesülhetnek kellő megbecsülésben az egyetemen, ill. főiskolán mint tudományos intézményen belül, ha gyakorlati könyvtári munkájuk minél magasabb színvonalra való emelése mellett, egyben minél inkább szakmai kutatóintézetekké is fejlődnek; ha az anyaintézmény oktatási és kutatási igényeinek megfelelően erejükhez mérten tudatosan és tervszerűen vállalják és végzik az írás-, könyv- és könyvtárkultúra olyan elméleti problémáinak és történeti tárgyköreinek sokoldalú tudományos vizsgálatát is, amelyek a feladatkörükkel, állományukkal, a működési hely, ill. intézmény művelődési viszonyaival, művelődéstörténetével szervesen összefüggenek (46—48. l.). E félreérthetetlen megállapítások ellenére célzások és példalózások formájában igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha ez a leszűkített értelmezés nem tőle származna, hanem debreceni eredetű lenne. Nyilván azért, hogy e látványos észtorna végén megelégedéssel könyvelhesse el: lám, „akaratlanul” bár, még az *Évkönyv* is a cikkíró már ismertetett felfogásának szolgáltató igazságot a maga sokoldalú tartalmával. Vagyis, ha már az eredmények kétségbevonására nincs lehetőség, legalább a tudományos célkitűzések eltorzításával és a tudományosság elhallgatásával próbálja csökkenteni azok jelentőségét.

A példák felsorolását és a meghaladott szakmai szemléletből fakadó tévedések, szándékos torzítások helyreigazítását még folytatni lehetne. Ki lehetne s talán ki is kellene térni arra, hogy pl. a tárgyi katalógusok esetében az erről szóló tanulmány nem ad alapot olyan eltúlzott következtetésekre, mint amilyenekre a cikkíró jut, vagy arra, hogy pl. a világos elhatárolás ellenére összekeveri a könyvtáros gyakorlati munkája ellátásához szükséges magasszínvonalú és általánosabb jellegű műveltségi követelményeket és az alkotó könyvtártudományi kutatómunka kívánalmait, amelyek szorosan összefüggenek, kiegészítik egymást, mégsem azonosak. Ezek s a továbbiak egyenkénti helyreigazítása azonban mellőzhetőnek látszik, mert egyfelől az *Évkönyv* megfelelő tanulmányai mindezekre részletes és világos fejtegetéseket tartalmaznak, másfelől, mert a felhozott példák kellő módon és mértékben bemutatják a cikk szakmai szemléletét, könyvtárpolitikai szándékait és törekvéseit, tudománytalan, sőt gátlástalan vitamódszereit. Az említett példák nem hagynak kétséget az iránt, hogy a cikkíró az *Évkönyvet* s a belőle kiemelt problémák megvitatását csak ürügynek tekintette és használta arra, hogy a szakmai konzervatívizmus oldaláról helyenként nyílt, másutt némileg álcázott támadást kíséreljen meg azokkal a korszerű könyvtárpolitikai és könyvtártudományi törekvésekkel szemben, amiket a Debreceni Egyetemi Könyvtár — más könyvtárak között — ma a magyar könyvtárügyben talán a leghangsúlyozottabban képvisel.

Az összefüggések és azok tanulságai éppen ezért messzebbre mutatnak.

Nem lehet véletlen, hogy ez a konzervatív szakmai szemlélet és torzítva támadó szándék éppen a Debreceni Egyetemi Könyvtár *Évkönyvével* kapcsolatban öltött testet és került a *Magyar Könyvszemlében* közreadásra. Az a körülmény, hogy a cikk a Szerkesztő Bizottság előzetes tudta nélkül, terven felül került a *Szemlébe*, azt tanúsítja, hogy itt nem egy téves szemlélettel készült s véletlenül becsúsztott írásról, hanem bizonyos konzervatív szakmai állásfoglalás tudatos rögzítéséről és ennek messzemenő, határozott támogatásáról van szó. Ezt az alábbi adatok és összefüggések teljes mértékben alátámasztják.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár — több más magyar nagy könyvtár között — immár csaknem egy évtizede egyre tudatosabban és fokozódó erőfeszítéssel törekszik arra, hogy korszerű szocialista tudományos könyvtárrá fejlődjék. A mai tényleges társadalmi szükségletek és lehetőségek elemzésével igyekezett tisztázni és meghatározni feladatkörét. Eszerint építette ki szervezetét és gyakorlati működését. E célkitűzések korszerű elméleti megalapozására s a használható történeti előzmények tudatos számbavételére szervezte meg könyvtártudományi kutatómunkáját. Ennek egyik súlypontja szükségképpen a debreceni és tiszántúli könyv- és könyvtárkultúra mai kibontakozásának és gazdag múltjának a tanulmányozása, a másik pedig a szocialista könyvtárpolitika és könyvtárügy, valamint a korszerű könyvtári munka elméleti és gyakorlati kérdéseinek a vizsgálata.

Minderről, vagy legalább is e fejlődés főbb mozzanatairól s a szakkutatás eredményeiről — egyéb kiadványain és a másutt megjelent dolgozatokon kívül — a könyvtár az *Évkönyveiben* számolt be. Az *Évkönyv* eddig közreadott 6 kötete 2148 lapon, 13 szerző 28 tanulmányát és 6 év (1950—1955) beszámoló jelentését tartalmazza. A tanulmányok nagyobb része modern könyvtárpolitikai, könyvtárügyi, könyvtártani problémákat, bibliográfiai elméleti kérdéseket dolgoz fel. Kisebb részük történeti jellegű cikk, bibliográfia vagy forráskiadvány. Lehetséges, hogy egyik vagy másik téma kiválasztása nem eléggé szerencsés. Egyik vagy másik tanulmány feldolgozásmódjához, színvonalához szó férhet. (Ezt kellene éppen a korszerű szemlélettel végzett szakszerű bírálóknak tisztáznia.) Egy azonban kétségtelen: kivétel nélkül azokról a korszerű célkitűzésekről, elméleti és gyakorlati törekvésekről, szakkutatási erőfeszítésekről, történeti érdeklődésről tanuskodnak, amelyek több-kevesebb sikerrel a szocialista könyvtár kialakítását hivatottak elősegíteni.

Annál feltűnőbb és jellemzőbb, hogy a *Magyar Könyvszemle* minderről mindeddig alig vett tudomást. Az *Évkönyv* hat kötetéből — mintha szellemi vesztegzár alatt állott volna — eddig ezzel együtt csak kettőt ismertetett. Nyilvánvalóan azért, mert az, amit a Könyvtár és *Évkönyvei* képviselnek — tehát az ún. „debreceni szellem” — nem keltette fel a szerkesztők érdeklődését. Sőt mint — e második ismertetésből és közreadásának körülményeiből — kiderült, az eddigi tudomásulvételt, ill. csendes elzárkózást most félreérthetetlen szembefordulás váltotta fel. Az nem tételezhető fel a szerkesztőkről, hogy ne lettek volna tisztában a cikk tartalmával és visszahúzó tendenciáival. Megírása és közlése tehát a magyar könyvtárpolitika és könyvtártudomány olyan jellemző jelensége, amely mindeképpen komoly figyelmet érdemel, s amely a hasonló jellegű egyéb tünetekkel együtt nyomatékosan utal a mai magyar könyvtárügy és könyvtártudomány egyes mélyebben lappangó zavaraira, egyes időnként felvillózó elvi és személyi ellentéteinek indító okaira. Ez a magyarázata annak, amiért nem lehetett megelégedni a cikk tévedéseinek helyreigazításával, hanem rá kellett mutatni az összefüggésekre s azok tanulságaira is. Sőt e cikk s a vele rokon egyéb megnyilvánulások elengedhetetlenné teszik azt is, hogy e problémák nyílt megvitatására és megnyugtató tisztázására a *Szemle*ben mielőbb külön is sor kerüljön, s így az elvi és személyi ellentétek szövevényében ne csak tisztábban lássunk, hanem a *Szemle* szerkesztéséből és a magyar könyvtárügy fejlődéséből maguk a zavart keltő alapok is mihamarabb kiküszöbölhetőkké váljanak.

KOVÁCS MÁTÉ